

УДК 338

Т. М. ЛОЗИНСЬКА

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА НАСЛІДКІВ ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА РОЗВИТОК ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

Розглянуто наслідки впливу органів державної влади на розвиток продовольчого ринку, запропоновано основні напрями удосконалення державного управління розвитку продовольчого ринку.

The consequences of public authorities influencing are considered on food market development, basic directions of state administration of food market's improvement are offered.

Удосконалення методологічного забезпечення функціонування механізмів державного управління – є досить складною і значною проблемою, а отже, потребує всебічного дослідження, яке ґрунтується не лише на монографічних, статистичних чи емпіричних методах, але й допускає використання експертних оцінок, що можуть бути отримані в результаті проведення соціологічного дослідження.

До соціологічних досліджень, які допомагають об'єктивніше оцінити поточні події та явища, вдаються за умови відсутності в статистичній звітності певних показників, зокрема якісних або тоді, коли короткі терміни розвитку подій не дозволяють сформувати достатню базу для надійного кількісного аналізу. Тому подібні методи дослідження час від часу використовує значна кількість як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Серед вітчизняних науковців, що переймаються проблемами державного управління в економічній сфері, соціологічні дослідження проводили А. Дегтяр, І. Дунаєв, М. Латинін, Г. Пасемко та багато інших. Проте соціологічні дослідження не можуть слугувати єдиним джерелом інформації щодо оцінювання динаміки складних економічних систем, вони повинні використовуватися разом з іншими методами дослідження і, до того ж, здійснюватися регулярно.

Одним із основних завдань при його проведенні є встановлення форми вибірки, яка може бути випадковою, і в якій кожна одиниця досліджуваної сукупності має певну ймовірність стати предметом аналізу, або детермінованою – коли дослідник суб'єктивно здійснює відбір одиниць генеральної сукупності [6]. І в першому, і в другому випадках вибірка може бути як репрезентативною, так і нерепрезентативною. Багато в чому це залежить від рівня компетенції та поінформованості респондентів, включених до виборки.

У нашому випадку предмет дослідження, з одного боку, стосується вузькопрофесійної сфери діяльності (державне управління), а з іншого – якісний стан продовольчого ринку стосується усіх членів суспільства. Тобто, при проведенні дослідження можна було обрати як випадкову, так і детерміновану вибірку. Аргументуючи тим, що проблемою даного дослідження є вплив держави на продовольчий ринок, ми віддали перевагу детермінованій формі виборки. Слід

також зазначити, що детермінована виборка, яка використовувалась при проведенні соціологічного дослідження, мала фіксований обсяг, тобто кількість респондентів-експертів, залучених до опитування, визначалася заздалегідь, до проведення процедури опитування. Таким чином, для проведення опитування до вибірки було включено такі групи експертів:

- представники керівного складу центральних органів виконавчої влади (їхніх територіальних підрозділів), що працюють у сфері сільського господарства, економіки чи земельних відносин;

- представники керівного складу органів місцевого самоврядування та територіальних органів державної виконавчої влади, що працюють у сфері сільського господарства, економіки чи земельних відносин;

- депутати місцевих рад, які за профілем своєї роботи в представницькому органі опікуються питаннями розвитку агропродовольчого сектора економіки;

- представники керівного складу комерційних компаній, що діють в агропродовольчому секторі (виробнича, переробна, збутова діяльність);

- керівники сільськогосподарських підприємств різних форм власності;

- фермери;

- журналісти, які висвітлюють розвиток агропродовольчого сектора економіки;

- науковці, предметом дослідження яких є агропродовольчий ринок і державне управління в агропродовольчій сфері.

Усього респондентам було запропоновано 52 анкети – по 6-7 для кожної експертної групи.

Звичайно, в автора перед проведенням дослідження були зрозумілі сумніви щодо бажання респондентів поділитися інформацією, якою вони володіють або висловити свою точку зору на події. Особливе побоювання викликала здатність державних службовців вільно висловлювати свої думки. Навіть у країнах із досить тривалими традиціями демократичного розвитку свобода слова не є беззастережною, а досить хитка демократія в Україні могла завадити респондентам давати щирі відповіді на поставлені питання. На щастя, всі респонденти виявили велику зацікавленість до предмету дослідження, а також були здатними сформулювати чіткі відповіді.

Респондентам було задано більше 40 питань, згрупованих у два блоки: 1) питання, що стосуються оцінки впливу держави на розвиток агропродовольчого сектору економіки; 2) питання щодо перспектив розвитку продовольчої сфери. Для уніфікації відповідей і спрощення обробки анкет, всі сформульовані питання були закритими багатоваріантними, а також використовувалися деякі питання зі шкалами для оцінювання.

У ході опитування експерти висловили свою думку щодо впливу окремих державних органів і установ на розвиток продовольчого ринку (табл. 1).

На думку експертів, найбільший вплив на розвиток продовольчого ринку здійснювали такі установи: Кабінет Міністрів України (75 % респондентів відповіли “скоріше впливає” і 17,4 % – “повністю впливає”); Міністерство аграрної політики України (73,1 % – “скоріше впливає” і 13,5 % – “повністю впливає”); Верховна Рада України (73,1 % – “скоріше впливає” і 11,5 % – “повністю впливає”); Національний банк України (50 % – “скоріше впливає” і 17,4 % – “повністю впливає”).

Таблиця 1

Оцінка рівня впливу окремих державних органів і установ на розвиток продовольчого ринку України

№ з/п	Суб'єкт регуляторної діяльності	Оцінка					
		1	2	3	4	5	немає
		Питома вага оцінок респондентів, %					
1	Президент України	7,7	42,3	17,3	21,1	11,6	–
2	Верховна Рада України	0	5,8	9,6	73,1	11,5	–
3	Кабінет Міністрів України	0	3,8	3,8	75,0	17,4	–
4	Міністерство аграрної політики	0	3,8	9,6	73,1	13,5	–
5	Національний банк України	3,8	7,7	36,5	50,0	0	2,0
6	Обласні державні адміністрації	0	5,8	51,9	38,5	3,8	–
7	Районні державні адміністрації	1,9	15,4	51,9	28,8	2,0	–
8	Обласні ради	1,9	7,7	69,2	19,2	0	–
9	Районні ради	5,8	17,3	69,2	7,7	0	2,0
10	Сільські (селищні) ради	9,6	42,3	42,3	5,8	0	–
11	ВНЗ галузі сільського господарства	19,2	50,0	25,0	5,8	0	–
12	Українська академія аграрних наук України	15,4	44,2	30,8	9,6	0	–
13	Національна академія наук України	17,3	50,0	26,9	1,9	1,9	2,0

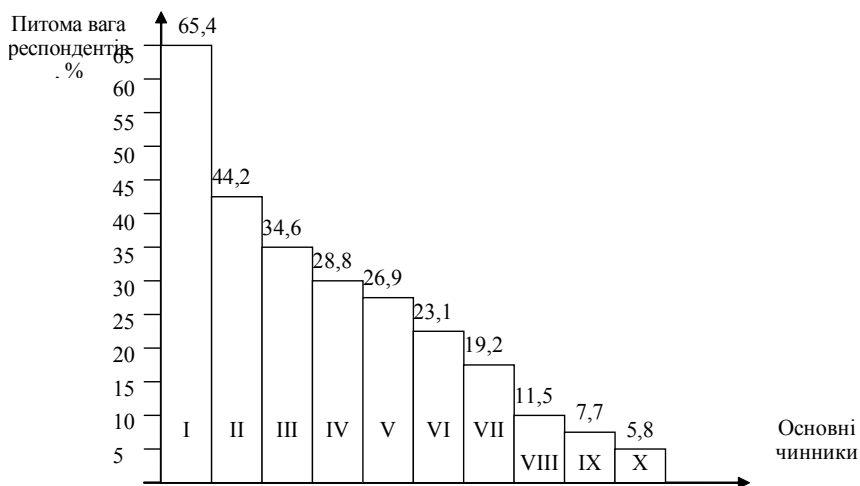
Аналізуючи чинники, що стримують розвиток аграрних підприємств в Україні, респонденти найсуттєвішими з них вважали диспаритет цін (65,4 %), відсутність виваженої і послідовної програми розвитку аграрного сектора економіки (44,2 %), низьку ефективність діяльності центральних органів виконавчої влади, що регулюють аграрні відносини (34,6 %), недосконале нормативно-правове забезпечення (28,8 %) (рис. 1).

Фундаментальне значення в реформуванні аграрних відносин відіграло введення приватної власності на землі сільськогосподарського призначення, що надало потужного поштовху перетворенню економічних відносин у продовольчій сфері. І хоча загальна оцінка наслідків реформування аграрної сфери з боку опитаних експертів мала негативне забарвлення (табл. 2), 50 % з них скоріше підтримують введення приватної власності на землю, а 26,9 % не змогли однозначно оцінити перетворення відносин власності на землю. Досить високий ступінь лояльності з боку державних службовців, спеціалістів і керівників сільськогосподарських підприємств, фермерів, науковців тощо до інституту приватної власності на землю свідчить про готовність суспільства сприяти подальшому розвитку земельних відносин.

Разом із тим, у приватних бесідах експерти висловлювали занепокоєння хижачьким становленням з боку окремих землекористувачів до землі як до основного засобу сільськогосподарського виробництва; відсутністю відповідальності за порушення сівозмін, погіршення родючості землі та забруднення ґрунтів промисловими відходами, недостатньою прозорістю транзакцій із земельними ділянками. Отже, опрацювання шляхів подальшого реформування відносин власності на землю в Україні, методологічне забезпечення цього процесу є окремим предметом подальшого наукового пошуку.

Аналіз результатів опитування показав, що основними заходами, які на думку респондентів, найбільш позитивно вплинув на розвиток продовольчого ринку, є залучення вітчизняного капіталу в галузь (56,9 % з числа опитаних вказали на таку

необхідність), створення великотоварних агропромислових підприємств (57,7 %), застосування сучасних технологій і техніки (48,1 % експертів наполягають на прискореній техніко-технологічній модернізації галузі) (табл. 3).

Умовні позначки: I – диспаритет цін, II – програми розвитку АПК, III – низька ефективність роботи ЦОВВ, IV – недосконалість нормативно-правової бази, V – рівень державних інвестицій, VI – відсутність довгострокового кредитування, VII – відсутність програми розвитку села, VIII – інноваційно-наукове забезпечення, IX – кліматичні умови, X – низький рівень приватних інвестицій

Рис. 1. Рейтинг основних чинників впливу на розвиток аграрного сектора економіки (за результатами опитування) (%)

Таблиця 2

Оцінка основних наслідків реформування аграрного сектора економіки України

№ з/п	Основні наслідки реформування (у порядку зменшення їх значення)	Питома вага респондентів, %
1	Зменшення чисельності населення (зчленування територій)	82,7
2	Руйнація виробництва	78,8
3	Зменшення робочих місць	78,8
4	Зниження добробуту сільських мешканців	75,0
5	Зниження ефективності сільськогосподарського виробництва	71,0
6	Зменшення обсягів сільськогосподарської продукції	67,3
7	Зменшення державного втручання	63,5
8	Зменшення притоку інвестицій в галузі АПК	53,8
9	Обмеження перспектив для розвитку фермерських господарств	50,0
10	Зниження експортного потенціалу галузі	46,1

Таблиця 3

Ранжування заходів, які найбільш позитивно вплинуть на розвиток продовольчого ринку в Україні (за результатами опитування)

№ з/п	Заходи впливу	Питома вага респондентів, %
1	Залучення в галузі продовольчої сфери вітчизняного капіталу	59,6
2	Створення великотоварних агропромислових підприємств	57,7
3	Застосування сучасних технологій і техніки	48,1
4	Здешевлення кредитів для сільського господарства	44,2
5	Залучення іноземних інвестицій	36,5
6	Здешевлення лізингу для технічного оновлення галузі	32,7
7	Спрощення процедури отримання кредитів	30,8
8	Створення агропромислових об'єднань	28,8
9	Створення обслуговуючих кооперативів	25,0
10	Відміна мораторію на продаж сільськогосподарських земель і будівництво доріг у сільській місцевості	21,1
11	Підвищення ефективності розробки та впровадження цільових програм	19,2
12	Створення цивілізованого земельного ринку	13,5
13	Збільшення чисельності малих переробних підприємств	7,7
14	Вступ України до СОТ	5,8
15	Посилення роботи державних контролюючих установ	5,8

Значною мірою точка зору експертів співпадає з доказами автора, які ґрунтуються на результатах дисертаційного дослідження. Основоположним, наприклад, є висновок про необхідність спрямування механізмів державного управління продовольчим ринком на забезпечення подальшого зростання капіталізації аграрних підприємств і створення на цій основі агропромислових об'єднань, які в умовах глобалізації економіки зможуть протистояти конкуренції з боку продовольчих ТНК. Зрозуміло, що саме великі підприємства, внаслідок їх значної фінансової автономії та стійкості, можуть сприяти залученню вітчизняних та іноземних інвестицій. Зростання активів великих підприємств є запорукою зменшення ризиків банківських установ при наданні кредитів аграрним підприємствам, тому об'єктивно це сприятиме здешевленню кредитів, а отже, можна мінімізувати витрати за державними програмами субсидування відсоткових ставок по кредитах сільськогосподарським товаровиробникам.

Звичайно, ми зважаємо на застереження тих учених, які звертають увагу на небезпеку монополізації ринку великими товаровиробниками [1; 2; 4], проте новітні дослідження вказують на те, що зловживання монопольним становищем викликається не масштабами виробництва, а діями, спрямованими на здобуття переваг. В. Лагунін, наприклад, зазначає, що “не може бути й мови про зловживання монопольним становищем, якщо велике підприємство (фірма) підвищує ефективність виробництва й активно впроваджує інновації” [3, с. 57].

Оцінюючи значущість результатів реформування відносин в агропродовольчій сфері, експерти вказали на такі наслідки, як: перехід на ринкові відносини (59,6 % респондентів); приватизація сільськогосподарських земель і перехід від колективної до приватної форми власності у сільському господарстві (44,2 %); розвиток фермерських господарств (26,9 %).

Можна зробити висновок, що експерти, у першу чергу, звернули увагу на інституційні зміни, які відбулися в агропродовольчій сфері, і які, на їх думку, майже не мали позитивних наслідків для розвитку продовольчого ринку (рис. 2).

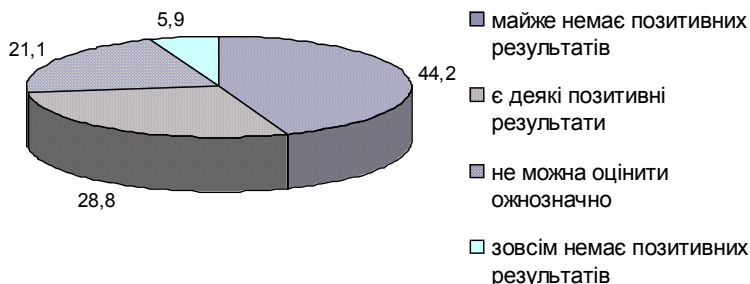

Рис. 2. Розподіл респондентів щодо оцінки результативності здійснення аграрних реформ в Україні, %

Досить неоднозначним було визначення наслідків приватизації земель сільськогосподарського призначення. Так, 26,9 % від опитаних зазначали, що приватизація не пов'язана із економічними змінами в аграрній сфері, а 26,9 % висловили особливу точку зору, яка полягала в тому, що земля має перебувати в державній власності. Більше 20 % респондентів звернули увагу на зменшення втрат врожаю, 17,3 % вважають, що використання землі стало раціональнішим (з точки зору отримання доходу), а 11,5 % респондентів вбачають результат приватизації землі у зростанні ефективності окремих сільськогосподарських підприємств.

Досить позитивною була оцінка впливу приватних сільськогосподарських підприємств на розвиток продовольчого ринку (57,7 % експертів вважають, що він був скоріше позитивним; 19,2 % – не змогли оцінити його однозначно, а 17,3 % вважають, що вплив має скоріше негативний характер). Автор, аналізуючи стан продовольчої системи України в сучасних умовах, так само дійшов висновку, що приватні сільськогосподарські підприємства є помітними “гравцями” на продовольчому ринку, проте їхня господарська діяльність пов'язана із низкою негативних факторів, насамперед – це порушення технологічно-екологічних умов виробництва, недобросовісна конкуренція, економічні зловживання.

Результати опитування експертів довели, що основні інструменти механізму державного управління розвитком продовольчого ринку потребують удосконалення, оскільки вони не запобігають зростанню роздрібних цін на продовольство, створюють нерівні економічні умови діяльності для суб'єктів продовольчого ринку, не сприяють налагодженню чітких і зрозумілих правил, за допомогою яких регулюються взаємовідносини господарюючих суб'єктів. Так, 42,3 % експертів із числа опитаних вважають, що цінова політика у продовольчій сфері суттєво залежить від регулюючого впливу держави, а 38,5 % респондентів, оцінюючи регуляторну діяльність держави щодо ціноутворення, вказують на її неефективність і нездатність призупинити зростання роздрібних цін на продовольство (табл. 4).

Хоча останній висновок не є бездоганим з точки зору економічної теорії (тут слід зважати на еластичність попиту, рівень інфляції та інші макроекономічні чинники) [5],

усе ж ми можемо погодитися з тим, що методи цінового регулювання продовольчого ринку потребують удосконалення. Податкову політику у продовольчій сфері 40,4 % респондентів розглядають як таку, що створює нерівні умови для виробників.

Таблиця 4

Оцінка окремих напрямів державної політики щодо розвитку продовольчого ринку України

№ з/н	Напрями державної політики	Наслідки реалізації	Питома вага респондентів, %
1	Цінова політика	ціни безпосередньо залежать від державного втручання	42,3
		ціни зростають	38,5
		державна політика не впливає на рівень цін	9,6
		наслідки важко оцінити однозначно	5,8
2	Податкова політика	створює нерівні умови для товаровиробників	40,4
		обмежує виробництво продовольчої сировини	32,7
		сприятливо впливає на ефективність сільгоспвиробництва	13,5
		наслідки важко оцінити однозначно	9,6
3	Нормативно правове регулювання	не існує цілісного пакету законів щодо регулювання продовольчого ринку	32,7
		нормативно-права база знаходиться у стадії формування	30,8
		напрацьовані лише основні нормативно-праві акти	26,9
		стан нормативно-правої бази важко оцінити однозначно	7,7

Експертам також було запропоновано висловити своє ставлення до використання продуктів харчування, які вміщують генетично модифіковані компоненти. Зважаючи на існування негативної громадської думки щодо безпеки цих продуктів, не стало несподіванкою занепокоєння респондентів стрімким зростанням масштабів їх комерційного використання без належної доринкової апробації: 40,4 % респондентів зовсім не підтримують розповсюдження ГМП, 28,8 % – швидше не підтримують, ніж підтримують і 25,0 % опитуваних не змогли дати однозначної відповіді. Частина експертів наполягала на тому, що Україна має великий потенціал для ведення органічного землеробства і може значною мірою задовольняти потреби світового ринку в продуктах харчування органічного походження. Проте без сприяння держави цей потенціал не буде реалізовано. Для забезпечення розвитку органічного землеробства в Україні експерти пропонують використовувати інструменти економічного та адміністративного механізмів державного управління продовольчим ринком.

Результати проведеного опитування підтверджують висновок стосовно того, що окремі, відносно незалежні сегменти продовольчого ринку, представлені різними типами харчових продуктів, мають регулюватися державою за допомогою різних методів. Шубравська О., яка у своїх дослідженнях значну увагу приділяє проблемам виробництва органічної продукції в Україні, стверджує, що в розвинутих країнах більша частина органічної продукції поширюється поза системою традиційної торгівлі – через альтернативні канали збуту, в тому числі безпосередньо

з ферм, на ринках під відкритим небом, у спеціалізованих бакалійних магазинах [7]. У цих країнах розроблено чіткі умови державного регулювання ринку органічної продукції. Специфіка державного регулювання власне ринку органічної продукції не була предметом нашого дослідження, та все ж необхідно зауважити, що органічне землеробство, крім соціально-економічного має чітко виражений екологічний ефект, який проявляється в оздоровленні навколишнього середовища. Комісія Кодекс Аліментаріус, наприклад, визначає, що органічне сільське господарство є цілісною системою управління виробництвом, сприяє оздоровленню екологічних систем, а також підвищує біологічну активність ґрунтів.

Підсумовуючи результати опитування експертів, можна зробити висновок, що основними напрямками вдосконалення державного управління розвитком продовольчого ринку є такі:

- використання інструментів економічного механізму державного управління, спрямованих на створення та розвиток великих агропромислових підприємств (73,1 %);
- сприяння залученню інвестицій та спрощення процедури кредитування (59,6 %);
- формування цілісної нормативно-правової бази, спрямованої на регулювання окремих сегментів продовольчого ринку, представлених різними типами продовольства (виробленого за традиційними технологіями, генетично модифікованого та органічного) (40,4 %);

- створення повноцінного земельного ринку шляхом скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, підвищення прозорості операцій із землею, забезпечення державного контролю за використанням земель (36,5 %);

- розвиток інфраструктури продовольчого ринку за допомогою бюджетного фінансування, консультативного, інформаційного та наукового обслуговування (25,0 %);

- покращення методологічного забезпечення розробки та реалізації державних цільових програм у продовольчій сфері (19,2 %).

Література:

1. *Ведунг Е.* Оцінювання державної політики і програм / Е. Ведунг ; пер. з англ. В. Шульга. – К. : Всеуито, 2003. – 350 с.

2. *Воротін В. Є.* Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій : [монографія] / В. Є. Воротін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.

3. *Лагутін В.* Шкода від монополії і користь від конкуренції: чи все так просто? / В. Лагутін // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 55–61.

4. *Маршалл А.* Принципы экономической науки / А. Маршалл [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1993.

Т. 1. – 351 с.

5. *Пасхавер Б.* Ціни виробництва і споживання продовольчого ринку / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 12. – С. 51–61.

6. *Черчилль Г. А.* Маркетинговые исследования / Г. А. Черчилль. – СПб. : Питер, 2002. – 752 с.

7. *Шубравська О.* Ризики сталого розвитку АПК України в умовах глобалізації / О. Шубравська // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 62–68.

Надійшла до редколегії 15.01.2009 р.